

Steffen Andersen og Christopher Arzrouni

Marked og frihed: F.A. Hayek

F.A. Hayek blev en central figur i den nyliberale bølge i 1970'erne og 1980'erne. Men hans indsats på det samfundsfilosofiske område strækker sig helt tilbage til 1930'erne, hvor han sammen med Lionel Robbins var en af Keynes' få prominente kritikere. Hayeks syn på samfundet var baseret på ideen om spontane ordener; samfundet kunne ikke planlægges af en central styrende instans. Den dertil nødvendige viden var en knap ressource, som fandtes spredt i samfundet. Det havde konsekvenser for Hayeks syn på det politiske system. Han holdt hele sit liv stædigt fast på, at et flertal ikke bare kunne gøre med samfundet som det fandt passende.

Økonomen Friedrich August von Hayek døde den 24. marts 1992 i en alder af 92 år. Mere end nogen anden nulevende filosof fik Hayek betydning for praktisk politik. Han var læremester for en generation af frimarkedsøkonomer, der blandt andet talte nobelpristagerne Milton Friedman, James Buchanan og George Stigler. Og han skabte det ideologiske grundlag for Reagans og Thatchers felttog for skattenedsættelser og privatiseringer. Senest har Østeuropas førende økonomer Janos Kornai og Vaclav Klaus anerkendt Hayeks betydning for deres kamp mod resterne af de planøkonomiske samfund.

Friedrich August von Hayek var en af de mest centrale figurer i det tyvende århundredes økonomiske tænkning. Samtidig var han en af de mest fremtrædende fortalere for »den østrigske økonomiske skole«, som var en af de tre *marginalistiske skoler*. »Østrigernes« udgangspunkt var subjektiv værditeori – den teori, at værdi er noget aktørerne selv tillægger ressourcer, arbejde og lignende, og som ikke kan forklares ved en iboende egenskab. Den var et opgør med de foregående 100 års marxistiske arbejdsværdilære.

Den Østrigske Skoles »subjektivism« genfindes i Hayeks syn på videnskab. Hayeks tanker afviser muligheden for at kende tingenes essens eller verden »som den er«. Hayek lagde grundlaget for subjektivismen og den metodologiske individualisme i samfundsvidenskaberne.

I 1974, da Hayek modtog Nobel-prisen i økonomi, var han ikke blot kendt som økonom. Det var også lykkedes for ham at profilere sig som tænkere på så alsidige områder som politisk filosofi, psykologi, jura og epistemologi. Hayeks bidrag til de andre videnskaber udsprang i et betydeligt omfang af hans syn på den økonomiske videnskab og dens metodologiske fundament.

Subjektivisme og metodologisk individualisme

Et centralt metodologisk tema i Hayeks filosofi er hans afvisning af, at man kan overføre natuvidenskabens metoder til samfundsvidenskaberne. I samfundsvidenskaberne gives ikke den samme type »hårde data«. Derfor er det ikke en »sikker« videnskab. Senere har Hayek dog revideret sin opfattelse – påvirket af Karl Popper. Heller ikke naturvidenskaberne kan betragtes som en »sikker« videnskab.

Steffen Andersen og Christopher Arzrouni

Marked og frihed: F.A. Hayek

F.A. Hayek blev en central figur i den nyliberale bølge i 1970'erne og 1980'erne. Men hans indsats på det samfundsfilosofiske område strækker sig helt tilbage til 1930'erne, hvor han sammen med Lionel Robbins var en af Keynes' få prominente kritikere. Hayeks syn på samfundet var baseret på ideen om spontane ordener; samfundet kunne ikke planlægges af en central styrende instans. Den dertil nødvendige viden var en knap ressource, som fandtes spredt i samfundet. Det havde konsekvenser for Hayeks syn på det politiske system. Han holdt hele sit liv stædigt fast på, at et flertal ikke bare kunne gøre med samfundet som det fandt passende.

Økonomen Friedrich August von Hayek døde den 24. marts 1992 i en alder af 92 år. Mere end nogen anden nulevende filosof fik Hayek betydning for praktisk politik. Han var læremester for en generation af frimarkedsøkonomer, der blandt andet talte nobelpristagerne Milton Friedman, James Buchanan og George Stigler. Og han skabte det ideologiske grundlag for Reagans og Thatchers felttog for skattenedsættelser og privatiseringer. Senest har Østeuropas førende økonomer Janos Kornai og Vaclav Klaus anerkendt Hayeks betydning for deres kamp mod resterne af de planøkonomiske samfund.

Friedrich August von Hayek var en af de mest centrale figurer i det tyvende århundredes økonomiske tænkning. Samtidig var han en af de mest fremtrædende fortalere for »den østrigske økonomiske skole«, som var en af de tre *marginalistiske skoler*. »Østrigernes« udgangspunkt var subjektiv værditeori – den teori, at værdi er noget aktørerne selv tillægger ressourcer, arbejde og lignende, og som ikke kan forklares ved en iboende egenskab. Den var et opgør med de foregående 100 års marxistiske arbejdsværdilære.

Den Østrigske Skoles »subjektivism« genfindes i Hayeks syn på videnskab. Hayeks tanker afviser muligheden for at kende tingenes essens eller verden »som den er«. Hayek lagde grundlaget for subjektivismen og den metodologiske individualisme i samfundsvidenskaberne.

I 1974, da Hayek modtog Nobel-prisen i økonomi, var han ikke blot kendt som økonom. Det var også lykkedes for ham at profilere sig som tænkere på så alsidige områder som politisk filosofi, psykologi, jura og epistemologi. Hayeks bidrag til de andre videnskaber udsprang i et betydeligt omfang af hans syn på den økonomiske videnskab og dens metodologiske fundament.

Subjektivisme og metodologisk individualisme

Et centralt metodologisk tema i Hayeks filosofi er hans afvisning af, at man kan overføre natuvidenskabens metoder til samfundsvidenskaberne. I samfundsvidenskaberne gives ikke den samme type »hårde data«. Derfor er det ikke en »sikker« videnskab. Senere har Hayek dog revideret sin opfattelse – påvirket af Karl Popper. Heller ikke naturvidenskaberne kan betragtes som en »sikker« videnskab.

De klassiske økonomer har fokuseret på de objekter, der blev værdisat. De har ledt efter fællesnævner for værdi i termer som arbejdsindsats eller produktionsomkostninger. De østrigske økonomer har æren for, at økonomerne nu har flyttet blikket fra de ting, der handles, til dem, der handler med objekterne. Altså fra objekterne til subjekterne – deraf subjektivismen. Den værdi, der tilskrives en vare i økonomiske transaktioner, kan kun forklares fyldestgørende med henvisning til menneskelige valg og formål, dvs. i sidste ende kun forklares på baggrund af de subjektive værdiopfattelser folk har om disse varer eller ydelser.

Metodologisk individualisme er ikke en recept på, hvorledes man skal foretage indgreb i økonomien, men derimod en erkendelse af hvorledes økonomien skal forklares. Det fundamentale for »østrigerne« er, at den økonomiske proces udspringer af enkeltindividernes subjektive valg. Den grundlæggende enhed i økonomisk og anden samfundsvidenskab er således det enkelte individ og de karakteristika, betingelser og konsekvenser, som kendetegner individuelle valghandlinger. Individet er »the entrepreneur«, ikke »homo economicus«. Menneskets handlinger er nemlig ikke præget af fuld rationalitet og total indsigt. Tværtimod. Mennesket er en »entrepreneur«, der gætter, tager chancer og bruger viden som han ikke har fuldt overblik over. Troen på, at sociale kollektiver som for eksempel et samfund, en institution eller en stat, er mere grundlæggende end individers handlinger, er ren og skær illusion (Hayek, 1949: 69).¹

Økonomer har været dårlige til at styre den økonomiske politik, fordi de har haft et fejlagtigt syn på videnskaberne. De har forsøgt at imitere naturvidenskaberne. I samfundsvidenskaberne består data af komplekse fænomener (som markedet) i modsætning til naturvidenskabernes simple fænomener. I naturvidenskab er det muligt at gennemføre kontrollerede eksperimenter. Man kan sortere uønskede eller uinteressante variable fra. Dette er helt umuligt i samfundsvidenskaberne. Der står man også overfor en anden type data. Data er ikke bakterier eller mineraler – fysiske genstande. Data består i menneskers forestillinger. At samfundsvidenskabernes data i sig selv er subjektive fænomener, har konsekvenser for Hayeks syn på metodeenheden i videnskaberne. I *The Counter Revolution of Science* fra 1952 understreger han, at samfundsvidenskabernes metoder er afgørende forskellige fra naturvidenskabernes. Han kritiserer forsøget på at bruge naturvidenskabelig metode ukritisk i sammenhænge, hvor den ikke hører hjemme. Dette kalder han »scientism«. Det er troen på, at man i samfundsvidenskaber kan opnå samme forklarende kraft som i naturvidenskaber. Dette bunder i et ukritisk (konstruktivistisk) syn på menneskelig rationalitet. At man kan forudsige solformørkelser betyder ikke, at man kan forudsige sociale revolutioner eller økonomisk vækst.

Hayek kaldte sig anti-rationalist. Det var ikke ment som en afvisning, men som en kvalificering af fornuften. Han forsøgte at bruge fornuften selvkritisk, idet han var opmærksom på fornuftens begrænsninger. Og hvis dette var den rette definition af rationalisme, havde Hayek intet imod at blive kaldt rationalist. Det, Hayek afviste, var »konstruktivismen«, misforstået rationalisme – troen på, at mennesket frit har skabt eller frit kan skabe sine institutioner. Han afviste også »scientismen« – den ukritiske brug af naturvidenskabelig metode i samfundsvidenska-

berne. »... Four basic philosophical concepts (...) generally guide contemporary thinkers along scientific and constructivist lines: rationalism, empiricism, positivism and utilitarianism« (1988: 61).

Koordinationsproblemet- den spontane orden

»[the extended order] is artificial only in the sense in which most of our values, our language, our art and our very reason are artificial: they are not genetically embedded in our biological structures. In another sense the extended order is perfectly natural: in the sense that it has itself, like similar biological phenomena, evolved naturally in the course of natural selection« (1988: 19).

Hayek mente, at spontane ordener opstod i naturlige processer – ikke bare i biologi og i skabelsen af krystaller og endda galakser – men også i samfundsinstitutionerne.

Denne synsvinkel overskrider en idé, som vi har arvet fra grækerne (først og fremmest fra sofisterne). Det er troen på, at alle sociale fænomener kan forstås indenfor tvedelingen mellem det naturlige (physis) og det konventionsskabte (nomos). Urmenneskene mødtes ikke for at opfinde et sæt samfundsmæssige regler.

Hayek ønskede at fokusere på et tredje område, nemlig de sociale fænomener og objekter, der hverken har deres oprindelse i naturlige instinkter eller i bevidst rationel handling. Det er de spontant udviklede og selvregulerende strukturer i samfundet, som er opstået ved den naturlige selektion af regler.

Vi har brug for en tredje kategori for at kunne beskrive de samfundsmæssige institutioner. De er nemlig hverken blevet opfundet eller planlagt, selv om de forekommer meget strukturerede. Samfundets strukturer er fremvokset og har udviklet sig på samme måde, som en krystals fysiske struktur er fremvokset, eller på samme måde som et træ gror. Vi valgte dem ikke bevidst, på baggrund af de fordele vi forudså, de ville indebære. De er fremvokset og har overlevet, fordi de har vist sig fordelagtige for de grupper af mennesker, som har anvendt dem. Mens disse strukturer utvivlsomt er resultatet af menneskelige handlingsmønstre, er de ikke resultatet af nogen bevidst menneskelig planlægning eller udformning.

En sti over en mark er et andet eksempel på, hvordan individuelle handlinger kan skabe et fordelagtigt, men ikke planlagt resultat. Formålet med at gå i en andens fodspor er at gøre det lettere at komme frem – efter at nogle mennesker har gjort det, har de skabt en hård og jævn sti, som gør turen lettere for hvem som helst fremover. Selv om individernes motiver var rent egoistiske, tjente de ikke desto mindre til at skabe et resultat, som forekommer at være fælles.

Således rehabiliterede Hayek evolutions-teorien i samfundsvidenskaberne. Det var ikke enkeltindivider, der overlevede, fordi de var »de bedste« eller »de stærkeste«. Det var den mindst produktive samfundsstruktur, der sakkede agterud i forhold til andre. Den mest eksplicitte formulering af påstanden om spontan social orden findes i den økonomiske teori om det fri marked, hvor ukontrollerede processer skulle udvise tendens til generel ligevægt. Markedets måde at fungere på er faktisk struktureret og velordnet, for handlingerne udføres i overensstem-

melse med nedarvede, traditionelle regler om ejendomsret og aftaler. Men det handlingsmønster, som markedsprocessen frembringer, er ikke en følge af nogen bevidst planlægning eller udformning. Der er intet enkelt mål eller formål med det – det er resultatet af, at mange mennesker forfølger deres individuelle mål.

Markedets drivkraft

Markedssystemet forsyner os med et bemærkelsesværdigt letfatteligt kommunikationssystem: prissystemet. Uden de signaler, der sendes gennem prismekanismen, ville menneskene ikke vide, hvordan de skulle dirigere deres aktiviteter for »det fælles bedste«. Disse priser afspejler styrken af de behov, som folk har for produkterne. Hver enkelts indtjening afhænger således af den behovs-tilfredsstillelse, han kan sikre andre. Priser er derfor signaler, som sætter individer i stand til ubevidst at bidrage til tilfredsstillelsen af andre menneskers behov.

Fabrikanten fremstiller ikke sko, fordi han ved, at Jensen har brug for dem. Han producerer dem, fordi han ved, at en række grossister vil købe et bestemt antal til forskellige priser, fordi de (eller rettere de detailhandlere, de betjener) ved, at tusinder af Jensen'er, som de ikke kender, ønsker at købe sko.

Prissignalerne fortæller forbrugeren, hvilken opførsel der er mest givtig. Forbrugeren behøver ikke at vide, hvilken grund der er til en højere markedspris. Det eneste, han behøver at vide, er, at han skal spare på ressourcen – muligvis ved at skifte til et substitut, der nu er relativt billigere. På den måde vil ressourcen kun blive anvendt, dér hvor alternativer ikke eksisterer eller er dyrere. Efterspørgslen efter substitutter vil igen påvirke markedet. Brugere og producenter behøver ikke at kende til markedets funktion. Prisen er det eneste, de behøver at kende for at tilpasse sig. Producenterne forsøger at finde den billigste sammensætning af produktionsfaktorer. Men i en kompliceret produktionsproces kan de ikke kende den på forhånd med nok så mange management- og rationaliseringsekspertes i baghånden. De er nødt til at eksperimentere for at finde den kombination, der giver størst produktion til laveste omkostninger og størst salg.

Profitten er drivkraften i markedsmekanismen. Dens rolle er at stimulere individer til at opdage nye og ubenyttede muligheder. Profitten er derfor langt fra asocial. Udbyderne lever ikke i en verden af på forhånd kendte fakta om, hvad forbrugerne er villige til at betale, eller om hvilke alternative produktionsmetoder, der er mest effektive. Det er noget de må lære gennem konkurrencen. Det er derfor, at en virksomhed som for eksempel et statsmonopol, som er isoleret fra markedets efterspørgselsforhold, er ude af stand til at »lære«.

En kritik af central planlægning

Selv om Hayek utvivlsomt var en af de mest kendte fortalere for den østrigske økonomiske skole (og samtidig en af de mest velformulerede forkæmpere for den klassiske liberalisme) er det ikke indlysende, at hans politiske ideer udspringer fra hans økonomiske teorier. Hans vidtrækkende tanker om samfundet vidner om en forståelse og overvejelser, der rækker ud over en simpel vurdering baseret på økonomi. Hayeks bidrag til den politiske samfundsdebat strækker sig længere end til det økonomiske, hvilket ses i hans overvejelser om menneskets handlinger.

I sin kritik af central planlægning for dens manglende evne til fordeling af samfundets ressourcer sammenfattede Hayek de overvejelser, han havde gjort sig, før han valgte at foretrække prissystemet fremfor planøkonomien:

»The most significant fact about this [price] system is the economy of knowledge with which it operates, or how little the individual participants need to know in order to be able to take the right action. In abbreviated form, by kind of a symbol, only the most essential information is passed on and passed on only to those concerned. It is more than a metaphor to describe the price system as a kind of machinery for registering change, or a system of telecommunications which enables individual producers to watch merely the movements of a few pointers, as an engineer might watch the hands of a few dials, in order to adjust their activities to changes of which they may never know more than is reflected in the price movement« (1948: 86-7).

Af denne årsag fastholdt Hayek, at centrale planlæggere aldrig vil kunne fordele ressourcerne effektivt eller koordinere samfundets aktiviteter efter en rettesnor, de selv har valgt. De vil mangle den afgørende faktor, prissystemet, der leverer de informationer, som indeholder den samlede registrering af individernes valg på markedet.

Hayek hævdede, at troen på planlægningens effektivitet afslører en uberettiget tro på menneskets fornuft. Hayek erkendte fornuftens vitale betydning for de effektive operationer på det økonomiske område. Ikke desto mindre fortsatte han med generelt at nedvurdere den »bevidste« fornuft og i stedet at hylde spontaniteten og de ubevidste valg.

Central planlægning afvises med baggrund i, at en sådan planlægning erstatter individets suverænitæt, handlefrihed og selvstændig viden med regeringens eller flertallets vilje. Individer må have en vis privatsfære, der beskytter det mod indgriben fra staten. Det indebærer ifølge Hayek, at også fordelingsmæssige målsætninger er illegitime. De er nemlig udtryk for hvad Norman Barry har kaldt »end-state theory«. Det vil sige troen på, at samfundet skal rettes ind efter en bestemt model.

Hvis vi skal og kan anerkende et politisk system til beskyttelse af rettigheder, må dette system kun fastlægge de proceduremæssige regler samt visse »forbud«, baseret på de nævnte rettigheder. Det er et system, Barry kalder »proces theory«. Det er en afvisning af, at der gives »positive« mål for samfundet. Ting, der bør gøres, eller som bør ske. I stedet mener Hayek, at reglerne bør have karakter af »negative« retsregler. Systemet bør ikke specificere samfundets mål, så som fordeling, erhvervsudvikling m.m. I stedet skal systemet gøre det muligt for alle samfundets medlemmer at søge de individuelt valgte mål.

Dermed afviste Hayek al snak om »social retfærdighed«. En »retfærdighed«, der afhænger af, at mennesker tvinges til at bidrage »positivt« til opnåelsen af et »samfundsmål«, har intet med retfærdighed at gøre. Begrebet »social retfærdighed« afvises af Hayek som fuldstændig udefinerbart og udelukkende afhængigt af en tilfældig politisk majoritet.

Hayeks vel sagtens vigtigste bidrag til praktisk økonomisk politik var hans afvisning af begrebet »fuldkommen konkurrence«. Begrebet forudsatte blandt an-

det et marked med fuldkommen information. Men ifølge Hayek hvilede markedets eksistensberettigelse netop på dets funktion som »epistemologisk opdagelsesproces«. Markedet eksisterer netop for at råde bod på manglende information. Som en prøve-fejle proces, hvor individerne eksperimenterer sig frem til større erkendelse. Hvis der fandtes fuldkommen information, ville man ikke have behov for markedet. Så kunne en planlægger jo klare sagerne. Fuldkommen konkurrence var et misforstået lærebogsbegreb. En stråmand udtænkt af socialister, der ville gøre den åbenlyse observation, at fuldkommen konkurrence ikke findes – for derefter at råde bod på de påståede »markedsfejl«.

Den viden, der skinner igennem markedspriserne, er ikke bare den praktiske viden, som den indehaves af millioner af aktører. Det er også viden, som ingen af dem har som individer, selv ubevidst. Det er »systemisk« viden genereret af markedsprocessen, og viden som tilhører hele samfundet snarere end nogen af dets separate medlemmer. Det er systemisk viden, der bliver ødelagt eller spildt, når nogen forsøger at rette eller planlægge markedsprocesserne.

Markedsprocesser og -institutioner har epistemologiske funktioner, en vidensgenererende rolle. Hele ideen om markedsfejl hviler på en antagelse om, at politiske indgreb kan gøre det bedre. Men en ny erkendelse er i de senere år vokset frem: Styringsfejlene er mere alvorlige end markedsfejlene.

De metodologiske strømninger Hayek overtog, er en naturlig følge af hans opfattelse af økonomien som en »spontan orden«. Samfundets vigtigste institutioner er blevet til uden nogen skaber. Markedet, sproget og loven er opstået uden nogen entydig og identificerbar skaber.

Loven som spontan orden

Netop problemstillingerne omkring loven og lovgivningen førte Hayek ind i juræen. Hans bidrag til samfundsvidenskaberne var i høj grad teoretisk juridisk. I *Law, Legislation and Liberty* beskæftiger Hayek sig med grundlaget for et retfærdigt samfund som retssamfund. Ifølge Hayeks terminologi har en »konstruktivisme« været det gældende grundlag for den nyere vestlige lovgivning. Ifølge denne konstruktivisme er enhver orden konstrueret eller designet, og enhver orden tilstand kan derfor føres tilbage til en bevidst handling. Orden forudsætter en skaber eller ordner.

For at en ikke-planlagt orden skal kunne fungere, må der være en vis grad af lovmæssighed i individernes adfærd. En tilfældig adfærd hos individer kan ikke frembringe stabil orden. Det er ikke nødvendigt for et overordnet samfundsmæssigt mønsters opståen og overlevelse, at de enkelte individer alle optræder på nøjagtig samme måde eller har en fælles målsætning. Selv en meget begrænset ensartethed i adfærd kan være tilstrækkelig: For eksempel kan regler imod at skade andre fysisk, imod tyveri eller at bryde løfter gøre samarbejde og socialt liv muligt og stadig efterlade individerne et bredt spillerum af handlinger. Lovreglerne er en nedfældelse af erfaring. De fortæller, hvilke handlinger vi bør undgå. Det er nødvendigt at følge regler, hvis man skal kunne opnå sine mål i en verden, som man kun delvist kan forstå. Disse regler må være »negative«, dvs. formet som forbud, så de klart afgrænser vor handlefrihed og ikke styrer os eksplicit (1978: 81).

The common law er opbygget igennem århundreder og er i virkeligheden en samling af enkeltstående domme og sager, som anvendes som præcedens i fremtidige sager. Naturligvis er det fornuftigt at formulere de principper, som kæder de forskellige domme sammen. Vi er i stand til at nedskrive en række juridiske principper, der er udledt af konkrete sager. Men det vil blot være nedskrivning af en gammel praksis.

Hayek argumenterede ikke for at lade de moralske regler være, som de er. Men han pegede på, at eksisterende, nedarvede institutioner tjener et formål ved at gøre samarbejde muligt på måder, som vi ofte dårligt kan gætte om. De indeholder en vis visdom, en viden om, hvordan man skal agere.

Et af Hayeks yndlingseksempler på en ikke-designet, udviklet orden var det privatretlige retssystem, som det i særlig grad findes i den engelske common-law-tradition. Her er gældende ret ikke givet af en lovgivende myndighed, men vokset ud af en årelang retspraksis. Det er domstolene, som angiver gældende ret. Ganske som markedet og sproget var opstået gennem spontane processer, således var det også tilfældet med lov. Lov i betydningen »statens konkrete ordrer til samfundet« er en nyskabelse. Og egentlig ikke god lovs formål. Formålet med lov er at skabe de bedst mulige vækstvilkår for samfundet. Lov i betydningen generelle, lige og upersonlige regler kunne betragtes som borgernes hjælpemidler. De gør det muligt for individerne at bruge deres viden. De afgør, hvad der er dit og mit. De skaber fundamentet for vidensdelingen. En god lov opsummerer ifølge Hayek generationers erfaringer. Detailregulering derimod hviler på enkeltindviders ønske om kontrol med andres ressourcer – såvel deres materielle som deres videnskæssige. Men derved går de tabt.

Hayeks politiske ideal var en *common-law Rechtsstaat*. Den legale orden i denne retsstat kaldte han for *rule of law* – doktrinen om lovens suverænitæt. Doktrinen er meta-legal, idet den ikke selv er en del af den legale orden. Den handler om hvad lov bør være. Den er et politisk ideal.

For Hayek var retspositivismen modsætningen til ideen om *rule of law*. Retspositivismen ser ret som et udtryk for lovgiverens vilje. Lovgivningsmagten er ikke underlagt nogen lovmæssige begrænsninger. Dermed indebærer retspositivismen et brud med traditionen for begrænset statsmagt. Ifølge dette syn på lov, vil ret i et demokrati være, hvad flertallet har bestemt (1960: 238 og 244).

Hayek fulgte Kant i ønsket om lighed for loven. Hayek så Kants »kategoriske imperativ« som den underliggende idé i *rule of law* tanken. Stadig i tråd med Kant skrev Hayek, at mennesket er aldrig et middel, men et mål i sig selv. »It is of the essence of the rule of law that the private citizen and his property should not be means at the disposal of the government« (1960: 214).

Formålet med loven er at mindske tvangen i samfundet, så menneskene kan forfølge deres egne mål. Tvang indebærer, at en person bliver brugt som en andens redskab. Den tvungne person bliver berøvet muligheden for at bruge sin viden til sine egne formål. Det hindrer et menneske i at bruge sin viden fuldt ud og dermed bidrage mest muligt til samfundet.

Hvis man på forhånd ved, hvor forbudene gælder, og hvis man kan undgå at sætte sig i den pågældende situation, vil man aldrig blive udsat for tvang. Reg-

lerne vil ikke være skabt med henblik på en enkeltperson. Derfor vil de være at sammenligne med enhver naturlig forhindring for menneskets planer. Hayek mente, at statslig tvang ikke er noget problem, når den foregår i overensstemmelse med love i betydningen generelle regler. Mennesket bliver frit ved at respektere love, som i virkeligheden ikke tvinger mennesket til noget. De er ikke kommandoer rettet mod bestemte mennesker. »When we obey laws in the sense of abstract rules laid down irrespective of their application to us, we are not subject to another man's will and therefore free« (1960: 153).

Hayek definerede sande love som forholdregler, der gælder på langt sigt, og er rettet mod endnu ukendte tilfælde og ukendte personer. De har aldrig tilbagevirkende kraft. De er kendte og indebærer forudsigelige afgørelser. De er lige for alle og deres *raison d'être*, det der gør dem beskyttende, er deres generelle karakter. »Law in its ideal form might be described as a »once-and for all« command that is directed to unknown people and that is abstracted from all particular circumstances (1960: 149-150).

Frihed er traditionelt blevet sikret af begrebet *isonomia* – lighed for loven. *Isonomia* var et kendt begreb i Antikken både i Athen og Rom. Hayek understregede, at de gamle romere og grækere ikke så nogen modsætning mellem frihed og *rule of law*. Man er fri, fordi man adlyder upersonlige love – ikke mennesker.

Tvang bestod for Hayek i en positiv handling. Det er for eksempel ikke tvang, hvis en producent nægter at levere, med mindre jeg betaler den krævede pris. Hayek modificerede dog dette, idet han anså det for tvang, hvis en monopolist ejer en oase og nægter adgang. Men tilbage står, at selv hvis man i en udsat situation føler sig nødsaget til at tage et dårligt betalt arbejde, er man ikke udsat for tvang. I dette tilfælde har man jo andre alternativer end at dø af sult.

Tvang kan kun undgås ved at tildele hvert enkelt individ en privatsfære, hvor det er sikret mod indgriben. Hayek anerkender, at mennesket har brug for en privatsfære og individuelle rettigheder. Men det er en smule uklart, hvordan disse skal se ud, idet Hayek ikke troede på et sæt givne naturretigheder. Indholdet af menneskets privatsfære skal ikke kunne afgøres en gang for alle af en bestemt myndighed. Dette indhold skal snarere findes ved den naturlige udvikling af lov, hvor man bruger den negative regel på eksisterende traditioner.

Hayek mente, at lovgivning og ejendomsret hænger uløseligt sammen. Det skyldes den naturlige konsekvens af afgrænsningen af en privatsfære, idet »from the delimitation of a private sphere by rules, a right like that of property will emerge« (1960: 151). Han skelnede således ikke mellem »økonomisk frihed« og andre former for frihed. Hayeks frihedsbegreb sætter handlefrihed ligeså højt som ytringsfrihed. De er del af samme »negative« frihed – dvs. frihed som fravær af tvang (Berlin, 1952). Hayek tog afstand fra tendensen til at affærdige handlefrihed som »økonomisk« frihed og dermed få det til at fremstå som en mere vulgær form for frihed.

Ligesom indholdet af privatsfæren ikke behøver være fastsat en gang for alle, er ejendomsrettens form det heller ikke. Alligevel er ejendomsretten ikke helt vilkårlig, for den udvikler sig for eksempel med den ny teknologi. Man kan nu håndhæve ejendomsret over radio-frekvenser. Anerkendelsen af ejendomsret er en

nødvendig forudsætning for at undgå tvang. Vi er sjældent i stand til foretage os noget, hvis vi ikke ved hvilke ting, der er vores og kan bruges i vore planer (1960: 140). Og selv når tingene ikke er vores, er det nødvendigt at vide, hvem de tilhører for at kunne samarbejde. Lov er ikke til for at bestemme, hvem der skal eje bestemte genstande, men udelukkende for at trække grænser.

Statens »negative« rolle

Hayeks syn på naturlig selektion har affødt en del kritik selv fra liberale tænkere. De tvivler på at naturlig selektion nødvendigvis vil føre til ønskværdige resultater.

»There is no room left for the political economist, or for anyone else who seeks to reform social structures to change laws and rules, with an aim of securing increased efficiency in the large. (...) The message seems clear: relax before the slow sweep of history« (Buchanan, 1986: 75-76).

Buchanans public choice approach studerer blandt andet, hvordan politiske aktører søger og opnår fordele på bekostning af den brede almenhed.

Hayeks syn på den spontane decentraliserede effektivitet synes umiddelbart at udelukke forsøg på at skabe bedre samfundsinstitutioner. På den anden side kan man gang på gang notere sig Hayeks kritik af mange historisk udviklede politiske institutioner, der begrænser individets frihed og det fri marked. Dette kunne virke som en inkonsistens. Men det er det ikke. Hayek kritiserer politiske institutioner, når de tiltager sig en monopolstilling. Denne stilling er i modstrid med den type *trial and error* proces som findes på markedet. Og hvis ikke det statslige monopol ophæves, risikerer samfundet at forfalde. Hvis ikke der kan ske en stadig selektion af samfundets enkelte institutioner, vil hele samfundet blive udsat for selektionsmekanismen.

Love er ikke urørlige dogmer. Hayek accepterer, at den spontane fremvækst af love kan komme ind i en blindgyde, som kræver hurtig korrektion. Han accepterer også en løbende begrænset reform af samfundets institutioner. »We can always only tinker with parts of a given whole but never entirely redesign it« (1982: 25).

Hayek er ikke laissez-faire liberal i for eksempel Wilhelm von Humboldts forstand. Humboldt mente, at staten ikke burde gå et skridt længere, end nødvendigt for at sikre borgerne mod hinanden og mod ydre fjender (Langkjær, 1972: 154).

Statslig intervention må gerne finde sted – dog på visse lovmæssige betingelser. Hayek har groft sagt samme syn på statens aktiviteter som Adam Smith, dvs. ydre sikkerhed, retsvæsen samt visse offentlige arbejder (Langkjær, 1972: 149). Forudsat staten er bundet af generelle regler på disse områder, ser Hayek ingen væsentlig grund til bekymring. Staten skal beskytte imod udefra kommende fjender. Politiet er en anden af statsmagtens funktioner, der skal sikre det frie samfund. Staten kan anvende sine tvangsbeføjelser til at skaffe penge til at udbyde de tjenester, som er gavnlige for hele samfundet, men som markedet af den ene eller den anden grund ikke kan udbyde.

Her rejses hele spørgsmålet om offentlige goder. Der findes mange produkter og tjenester, hvor markedsprincipperne kan være vanskelige at opretholde. Det skyldes, at det er svært for producenten at udbyde tjenesten til en person uden at udbyde den til alle andre samtidig. Dermed brydes markedsekonomiens princip om, at den der nyder godt af tjenesten betaler. Forebyggelsen af epidemier passer stort set ind i denne gruppe. Det gør kvalitetskontrol og visse veje også. Hayek mener, at det er i individets egen interesse at samtykke i tvangsudskrivelsen af skatter for at kunne frembringe goder, som ikke umiddelbart kan handles på markedet. Denne udbudsform er næstbedste alternativ.

Dette synspunkt kan kritiseres, fordi statslig fremskaffelse af offentlige goder systematisk kan gavne visse befolkningsgrupper. Hayek glider let hen over dette, idet han mener, at man af og til ønsker et gode, som andre mennesker ikke gør – og omvendt. Han understreger, at statsmagten ikke behøver at have noget monopol på disse goder. Selv om de finansieres ved skatteudskrivelse, bør de ikke blive administreret eller tilvejebragt af statsmagten.

Hayek mener også, at enhver stat bør sørge for de fattige (sikre dem en minimumsindkomst), de uheldige og de handicappede, samt beskæftige sig med spørgsmål om sundhed og spredning af viden. Staten bør spille en rolle på områder som sociale forsikringer og undervisning. Det er ikke statsmagtens opgave at skabe nogen bestemt social orden: Ingen regering bør forsøge at organisere samfundet på en bestemt måde. »The aim of economic policy of a free society can never be to assure particular results to particular people (1967: 173).

Dette kan dog være særdeles svært at overholde, hvis staten skal sikre borgerne bestemte serviceydelser mod skatteopkrævning. Man kan næsten ikke undgå at favorisere visse samfundsgrupper, der bruger mere end de betaler. Hayek søger at råde bod på dette ved at kræve obligatoriske forsikringer mod alderdom, sygdom og arbejdsløshed så ingen kan ligge samfundet til last.

Demokrati sikrer ikke i sig selv frihed

Diskussionen om, hvem der skulle besidde magten, har alt for længe overskygget det fundamentale spørgsmål om, hvor stort et omfang denne magt skulle have. Mange regeringer har opnået store skønsmæssige beføjelser, selv om de er demokratisk valgte. Det har ført Hayek til en modstræbende analyse og kritik af de demokratiske principper.

Den demokratiske og den liberale tradition er enige om, at når offentlige indgreb er påkrævede, bør beslutningen træffes af flertallet. Men hvor den liberale tradition (som Hayek hylder) giver klare grænser for flertallets beføjelser, kan demokratiet i princippet anerkende ubegrænset flertalsstyre. Hayek mener, at demokratiet er en prisværdig institution, men modsætter sig dets uindskrænkede anvendelse.

Klassisk liberalisme og den demokratiske bevægelse blev ofte betragtet som en og samme sag i 1800-tallet. Men det var to forskellige bevægelser. Demokrati er kun en afstemningsprocedure, mens liberalisme er en doktrin om, hvad flertallet må bestemme. Demokrati er til for at afgøre, hvad der bliver lov. Liberalisme er en doktrin om, hvad lov bør være.

Den klassiske liberalismes kamp for »lighed for loven« medførte logisk nok det demokratiske krav om, at alle borgere skulle have en lige andel i lovgivningsprocessen. En konsistent anvendelse af liberale principper fører til demokrati. Men i nogle tilfælde var liberal tradition og demokratisk tradition modsætninger. Demokrati vil kun bevare liberalismen så længe flertallet afstår fra at bruge sin magt ubegrænset. Demokratisk tradition bruger begreber som folkesuverænitet og opererer uden begrænsning på folkets magt. Ifølge Hayek kan man enten have et suverænt parlament eller et frit folk. Han kan ikke acceptere retspositivisternes påstand om, at ret er hvad det midlertidige flertal har bestemt. Personlig frihed kræver, at alle autoriteter er båndlagt af langsigtede principper, som den folkelige mening anerkender.

Hayek ser demokratiet som et middel, en utilitaristisk plan til at garantere indre fred og individuel frihed. Som sådan er det hverken ufejlbarligt eller sikkert. Der kan endda være meget større kulturel og religiøs frihed under et autokratisk styre end under visse demokratier, ifølge Hayek. For demokratiet er ved at blive perverteret. Selv i de lande, der har en fri forfatning og magtadskillelse (på papiret), har man været ude af stand til at modstå statsmagtens vækst.

Når en folkevalgt forsamling ikke er underlagt begrænsninger på styringen af ressourcer mod bestemte mål, tænker den snart på sig selv som leder af samfundet, sådan som man for eksempel leder en fabrik. Til sidst er der ingen begrænsning på det offentliges skønsmæssige magt. Det medfører i praksis, at demokratiet kan blive gidsel for modstridende krav fra forskellige interessegrupper. Når en folkevalgt forsamling har magt til at fordele ressourcer til visse grupper og beskutte andre, bliver den mål for politisk pression fra organiserede interessegrupper.

Den primære årsag til denne udvikling er en sammenblanding mellem de to typer »lov«. Dvs. dels de generelle regler om retfærdighed, der tillader et frit samfund at vokse og blomstre uden centraliseret styre, og dels myndighedernes organisatoriske regler, der er rettet mod at opnå en bestemt samfundsmæssig plan. Så længe begge dele bliver betragtet som lov kan den arbitrære udvidelse af myndighedernes magt ikke inddæmmes ved hjælp af en doktrin om »lovens herredømme«.

For at modgå den totalitære udvikling indenfor demokratiets rammer, har Hayek foreslået en model af to-kammersystemet, som skal bringe demokratiet tilbage til sin autentiske form, hvor det indebar begrænsede regeringsbeføjelser. Hayek kalder systemet »demarchy« for at adskille det fra vore dages demokrati.

Rettigheder

Hayek troede ikke på menneskerettigheder i klassisk forstand. Men han anerkendte, at individerne måtte have en privatsfære for at kunne være fri. Han afviste det »positive« frihedsbegreb, hvorefter graden af frihed afhang af et menneskes materielle muligheder eller magt. Frihed og tvang er sociale relationer. Ufrihed kræver en undetrykker. Vestens store tragedie var ifølge Hayek, at begrebet frihed var blevet sammenblandet med begrebet velfærd eller velstand. Velfærd og velstand var selvfølgelig prisværdigt, men tilhørte en anden kategori af begreber end

frihed. Fører man statslig fordelingspolitik i den tro, at man således både fremmer de svagestes frihed og velfærd, vil begge dele gå tabt. Såvel deres frihed som deres velstand vil afhænge af den politiske magts velvilje.

Marxisterne har altid lagt vægt på besiddelsen af de fornødne muligheder – inkluderet ressourcer og viden – for at handle på enhver måde man ønsker at handle, efter de nødvendige overvejelser. I kontrast hertil står den vestlige politiske og ideologiske tradition, hvor frihed er blevet karakteriseret ganske anderledes. Hayek og den klassiske liberale tradition lægger vægt på, at valget, der træffes af markedsagenten, faktisk er hans eget valg.

Er Hayek konservativ?

Hayek brugte et kapitel i *Constitution of Liberty* (epilogen) til at forklare læserne, hvorfor han ikke var konservativ. Det skyldes to ting. Både et skel i den liberale tradition, og at Hayeks tanker i nogen grad kan siges at falde udenfor den liberale tradition. Hans ideer går i USA typisk under betegnelsen *conservatism* i modsætning til *liberalism* i betydningen social-liberalisme (eller Hayeks betegnelse *rationalistic liberalism*). Han ser ingen virkelig forskel på denne og på socialismen. Om Hobouses værk *Liberalism* skriver han at den rette titel burde have været *Socialism* (1988: 110). Han mener at denne type liberalisme har været en af socialismens vigtigste allierede.

Hayek betegnede sig selv som liberal i klassisk forstand. Hans vigtigste intellektuelle forbilleder er John Locke, Adam Smith, Immanuel Kant og Carl Menger – men også en filosof som David Hume, der huskes for sin kritik af de samtidige liberales tro på naturretigheder, og en filosof som Edmund Burke, der normalt betragtes som konservativ. Hayek gør meget ud af at understrege, at Burke betragtede sig som *Old Whig* snarere end *Tory*.

Hume, Smith, Burke og Hayek har sammenfaldende syn på traditioner. Traditioner er fremvokset organisk og må ses som et gode i sig selv. Men som set ovenfor, var Hayeks syn på traditioner bestemt ikke dogmatisk. Derfor kan man ikke kalde ham konservativ i ideologisk forstand. »... the free man will insist on his right to examine and, when appropriate, to reject any tradition (1988: 62). Rettelsen af traditioner kan foregå løbende, men skal være i overensstemmelse med et generelt princip – det »negative«.

Hayeks placering i den liberale tradition

Hayek er svær at placere i liberal tankegang, idet han hverken synes at tage klart parti for en naturretslig eller en utilitaristisk tankegang. Hans store vægt på individuel frihed tyder bestemt ikke på utilitarisme. Han betragtede klart frihed som et gode i sig selv. På den anden side afviste han tanken om naturlige rettigheder. Han afviste overnaturlige begrundelser. Moralens forskrifter forudsætter ikke en autoritet, hverken menneskelig eller guddommelig, fra hvilken de udspringer. I det hele taget troede Hayek ikke på Gud. »Perhaps what many people mean in speaking of God is just a personification of that tradition of morals or values that keeps community alive« (1988: 140).

Hayek var ikke dogmatisk tilbeder af markedet. Han var »system-utilitarist«.

Det vil sige, at han i markedssamfundet så det system, der bedst var i stand til at gøre brug af individernes spredte viden. Når den politiske magt griber styrende ind (med »videnskabelig« økonomisk sagkundskab ved sin side) ødelægges dette sindrige system. Menneskets tro på egen ubegrænset rationalitet får det til at gribe ind, der hvor markedsinstitutionens spontane udvikling har skabt et system, der kan udnytte mange individers spredte rationalitet bedre end hver enkelt selv.

Hvis resultatet af individuel frihed ikke viste, at nogle livsformer er mere succesrige end andre, ville meget af begrundelsen for den forsvinde. Frihedens formål er at give mulighed og opmuntring til en maksimal brug af individernes evner. Folk skal have frihed, så de kan bruge deres specialviden til alles bedste. Civilisationens vækst afhænger af, at friheden giver maksimal mulighed for held og uheld. Hvis vi var alvidende, ville der ikke være mange gode begrundelser for frihed.

Hayeks begrundelser for frihed er klart nytteprægede. Men ikke utilitaristiske i gængs forstand. Hayek tager klart afstand fra den gængse form for utilitarisme – *act utilitarianism* – hvor man bedømmer enhver handling på dens resultater. Dette syn tager ikke højde for menneskets uvidenhed. Vi kan ikke kende konsekvenserne af vore handlinger. Vores uvidenhed gør regler nødvendige. Hvis mennesket var alvidende, ville der slet ikke være brug for regler.

Hayek mener ikke, vi skal bruge utilitarisme for at afgøre praktiske spørgsmål. Vi har ganske enkelt ikke viden nok til at afveje alle konsekvenserne af vore handlinger. Vi er generelt bedre tjent med at følge abstrakte regler. »... the justification of any particular rule of law must be its usefulness (...) [but] only the rule as a whole must be so justified, not its every application« (1960: 159).

Dette kunne tyde på, at Hayek var regel-utilitarist, at han mente at hver enkelt regel begrundes med en nyttebetragtning. Men det er forkert. Hayek mente, at regler har en funktion som del af et overordnet system, og deres funktion kan kun forstås som en del af dette. Den eneste form for nyttebetragtning Hayek anlagde var en abstrakt hypotetisk nytte for hele samfundet – ikke en nytte der kan kendes af aktørerne i samfundet. Hayek var »system-utilitarist«, tilhænger af »generic utilitarianism« (1978: 88). Hayek kan kaldes system-utilitarist i den forstand at han mente, at nyttens rolle ikke er preskriptiv eller praktisk, men snarere en standard, efter hvilken man evaluerer hele systemer af regler eller principper. Han hævdede, at et system af regler skal bedømmes på, om det maksimerer et ukendt individs chance for at opnå sine egne ukendte formål. Vi behøver ikke at acceptere de eksisterende sociale regler, vi kan reformere dem stykvis. I og med, at han tager udgangspunkt i et ukendt individs muligheder for at få opfyldt sine behov, opstår der en parallel til Rawls' model om rationelt valg bag et slør af uvidenhed.

En politisk filosofi baseret på den enkle, men dog så afgørende erkendelse af menneskets uvidenhed og fejlbarlighed. Sådan karakteriserede filosofen Karl Popper storværket *The Constitution of Liberty*. Hayeks politiske hovedtese var, at statsmagten stillede sig selv en umulig opgave, hvis den regnede med at kunne lede og fordele samfundets ressourcer bedre end »den spontane orden« i samfundet selv.

Ifølge Marx havde kapitalismen og de uhæmmede markeds kræfter skabt proletariatet. Og Hayek gav ham ret. Det var markedssamfundets mulighed for at overleve uden at eje noget, der automatisk havde skabt proletariatet. Uden markedet var der ikke blevet noget proletariat. Befolkningsoverskuddet ville være sultet ihjel.

Noter

1. Hvor ikke andet er angivet, er henvisninger i det følgende til Hayeks værker.

Litteratur

- Berlin, Isaiah (1952). *Two Concepts of Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
- Buchanan, James (1986). *Liberty, Market and State*, Wheatsheaf.
- Hayek, F. A. von (1949). *Individualism and Economic Order*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1952). *The Counter Revolution of Science*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1960). *The Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. von (1967). *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1978). *New Studies*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1981). *Vejen Til Trældom*, Forlaget i Haarby.
- Hayek, F. A. von (1982). *Law, Legislation and Liberty*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1988). *The Fatal Conceit*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Langkjær (red.) (1972). *Politiske Ideologier*, Politikens Forlag.

Ifølge Marx havde kapitalismen og de uhæmmede markeds kræfter skabt proletariet. Og Hayek gav ham ret. Det var markedssamfundets mulighed for at overleve uden at eje noget, der automatisk havde skabt proletariet. Uden markedet var der ikke blevet noget proletariet. Befolkningsoverskuddet ville være sultet ihjel.

Noter

1. Hvor ikke andet er angivet, er henvisninger i det følgende til Hayeks værker.

Litteratur

- Berlin, Isaiah (1952). *Two Concepts of Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
- Buchanan, James (1986). *Liberty, Market and State*, Wheatsheaf.
- Hayek, F. A. von (1949). *Individualism and Economic Order*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1952). *The Counter Revolution of Science*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1960). *The Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. von (1967). *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1978). *New Studies*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1981). *Vejen Til Trældom*, Forlaget i Haarby.
- Hayek, F. A. von (1982). *Law, Legislation and Liberty*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F. A. von (1988). *The Fatal Conceit*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Langkjær (red.) (1972). *Politiske Ideologier*, Politikens Forlag.